

маће једностране решења, при чему би изложени систем привременог и сталног смештаја односно решења станбеног питања затечених станара у згради коју треба рушити могао послужити као основа. У сваком случају хитно и основно остаје да би новим решењима требало дати једнак значај свим интересима у питању односно у сукобу, и уз сагледавање праве суштине ствари и односа донети и нове прописе, ослобађајући се извесних традиционалних решења која на први поглед изгледају да су на линији заштите интереса и права личности, а која су у самој ствари управо против бољег и даљег остварења права за што већи број личности уз честу заштиту старих својинских односа. Нове прописе треба засновати на реалном стању ствари и њима посебно заштитити оне интересе и она стања која омогућују кретање напред, а то значи која омогућују што бржу и што ефикаснију станбену изградњу, и то управо на оним теренима који више не служе за углед урбанистичком изгледу града и на оним теренима који могу да буду место за далеко већи и далеко квалитетнији станбени простор.

Бор. Т. Благојевић

РАД КОМИСИЈЕ ЗА УТВРЂИВАЊЕ ЗЛОЧИНА ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА

У постепеној изградњи наших правних установа за време народно-ослободилачке борбе и у првим годинама после ослобођења, специфично место заузимају комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. О њима код нас је до сада врло мало писано. Данас, када је протекло скоро 18 година од оснивања те службе и око 13 година од завршетка њеног рада, може се одредити њено место у развину нашег најновијег права. Њен опширнији историјат изискиваће детаљнија проучавања, а овде износимо сумарни осврт на њену организацију, рад и резултате, користећи се првенствено архивским материјалима и публикацијама бивше Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

I. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (Државна комисија) основана је одлуком Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије донетом 30 новембра 1943 у Јајцу. Војни и политички развој народнослободилачке борбе омогућио је у то време даљу и бржу изградњу нашег новог правног система и стварање нових установа, па и са овако специфичним задацима какви су били намењени Државној комисији. Наравно, са проналажењем и гоњењем ратних злочинаца и издајника бавили су се дотле и војни и цивилни органи наше нове власти, али обим, масовност и бруталност злочина окупатора и њихових помагача наметали су потребу да се образује посебна установа која ће имати као главни задатак да утврђује такве злочине. Ова потреба све више је сазревала и у другим земљама, што је дошло до изражаја у низу познатих декларација савезничких влада и међусавезничких изјава и споразума, као и у теориским и документарним публикацијама и многим другим изразима напредне светске јавности, запањене и огорчене све бројнијим и конкретнијим сазнањима о страховитим злочинима фаши-

зма према припадницима савезничких оружаних снага и покрета отпора као и према цивилном становништву у окупираним областима. Управо неколико недеља пре одлуке Авноја о оснивању Државне комисије образована је 20 октобра 1943, после дужих претходних припрема, Комисија Уједињених нација за ратне злочине у Лондону (= КУН), која је позвала све савезничке земље да образују своје националне комисије за утврђивање ратних злочина и да сарађују са КУН. Свега месец дана пре оснивања наше Државне комисије објављена је Московска „Декларација о зверствима“ од 30 октобра 1943 која је представљала нарочито важан основ и подстрек за рад на утврђивању ратних злочина. Све је то показивало да рад на утврђивању ратних злочина и припремању њиховог гоњења и кажњавања улази у одлучну фазу конкретизације како у националним тако и у међусавезничким оквирима.

Одлука Авноја о образовању Државне комисије ставила је у задатак новој установи „утврђивање одговорности, проналажење и привођење казни свих лица одговорних за злочине које су у Југославији починили и чине у току рата окупатори и њихови помагачи“, и одредила је да она буде при Председништву Националног комитета ослобођења Југославије, који ће именовати чланове и прописати правилник о њеном раду. Дакле, Државна комисија није створена као правосудни орган у стриктном смислу и није добила задатак да врши директне функције оптуживања, суђења и кажњавања. Ти су задаци остали и даље у надлежности других војних и цивилних органа, чије су се компетенције временом мењале, а у почетку донекле и испреплитале. Задатак Комисије је у првом реду био да „утврђује“ чињенице које ће послужити за проналажење и привођење казни свих злочинаца из редова окупатора и њихових помагача. Углавном се рад Државне комисије од почетка до краја кретао у тим границама, иако је она нужно морала да врши и неке извиђајне и ситражне радње да би могла задатак утврђивања правилно да обави, нарочито у прво време када још наши други правосудни органи, јавна тужилаштва и судови, нису били довољно изграђени.

Други основни докуменат за организацију и рад ове службе био је Правилник о раду Државне комисије, који је на основу напред поменуте одлуке Авноја био донет тек 8 маја 1944. Овај Правилник дао је даље основне смернице и неколико важних конкретних прописа за рад Државне комисије, а донекле и за рад земаљских комисија и њихових органа. Он је до краја рада целе службе за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача остао најважнији правни пропис за њихов рад. У свега 13 чланова обухваћена је у Правилнику суштина задатака ове службе и контуре њиховог начина рада. Правилник садржи одредбе материјалноправног и процесуалног карактера, поред извесних административноправних прописа. Нарочито значајан је члан 2 Правилника који углавном набраја кривична дела о којима комисије треба да прикупљају податке. То набрајање није таксативно, али даје широки оквир у коме се бића наведених кривичних дела углавном подударају са оним кривичним делима која су призната у међународном праву које је тада важило, а на крају члана се још додаје „као и свима онима делима којима су

зостављани појединци или масе, уништавана имовина или друга добра, или којима се помогло извршење ма којег од таквих или сличних дела". Што се тиче криваца, члан 3 Правилника је већ сасвим у духу новог међународног кривичног права које се постепено развијало и афирмисало, наводећи као кривце не само директне извршиоце него и „организаторе, наредбодавце, подстрекаче, духовне зачетнике и помагаче, који су ма на који начин помогли извршењу или скривању злочина". У осталим члановима се говори о врсти података и доказног материјала, о обавези осталих органа власти и грађана да помогну Државну комисију у њеном раду, о обавези Комисије да објављује резултате својих истраживања на разне начине и сл. Од посебног је интереса члан 7 који Комисији ставља у задатак утврђивање висине причињене материјалне штете код неких деликата имовинске природе. Са организационог гледишта важан је члан 9 који у основи регулише односе између Државне комисије и земаљских комисија, одређујући да ће земаљске комисије именовати извршни одбори (председништва) земаљских антифашистичких већа и да ће комисије саме формирати своје остале органе. Државној комисији је постављен и задатак обједињавања, координирања и контролисања рада земаљских комисија а дато јој је и право да издаје упутства и наредбе у оквиру овог Правилника.

Иако Правилник не даје одговоре на многа питања која су се у току рада појавила, што у време његовог доношења није ни било могуће, он је до краја рада ове службе остао на снази јер је у суштини био у складу са стварним потребама.

II. Мада је посебна служба за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача постојала нешто мање од 5 година, ипак се њен рад може поделити на три главне и прилично јасно уочљиве фазе, од којих свака има неке посебне карактеристике како у погледу организације и структуре службе, тако и у погледу садржине рада. Прва фаза обухвата време од оснивања Државне комисије па до завршетка рата и до ослобођења целе земље; друга фаза траје углавном од маја 1945 до средине 1946, а трећа од друге половине 1946 до завршетка рада и укидања службе у првој половини 1948.

Прва фаза представља почетак рада. У њој се још активност комисија није могла развити у пуној мери, пре свега због тога што још сва земља није била ослобођена и што су постојали још многи хитнији задаци ратног периода. Ипак је ова фаза веома значајна, јер је у њој дошло до стварног образовања Државне комисије, до образовања земаљских комисија у појединим подручјима (каснијим народним републикама), до постепеног повезивања Државне комисије са земаљским комисијама и до припрема за изграђивање разгранате мреже целе службе. Све земаљске комисије образоване су у току 1944 (прва у Словенији — 19. II. 1944, а последња у Србији — 1 новембра 1944) при председништвима земаљских антифашистичких већа народног ослобођења (ЗАВНОХ, ЦАСНО, ЗАВНО-БИХ, АСНОМ, СНОС и АСНОС), а када су касније образоване владе народних република, оне су биле при председништвима влада. Одлуке о оснивању земаљских комисија показују извесне разлике у погледу зада-

така и надлежности али су у суштини прилично сличне. И каснија пракса је ишла ка саображавању њиховог рада и структуре, иако су неке разлике остале. У ту прву фазу спада и доношење Правилника НКОЈ о коме је напред било речи.

Друга фаза претставља време најинтензивнијег рада целе службе. То је време од нешто преко годину дана када је дошло до потпуног образовања државне и земаљских комисија, као и низа комисија мањих територијалних јединица и других посебних органа, изградње апарата Државне комисије у иностранству, као и највеће активности у погледу истраживања и утврђивања злочина.

У трећој фази долази до постепеног смањења читаве службе и њеног апарата, укидања низа њених органа и, најзад, до завршетка рада и укидања целе службе. Рад на истраживању и утврђивању је углавном био свршен али је још био у току рад око изручења злочинаца из иностранства и још неке друге активности.

III. У погледу организације и структуре целе службе може се рећи да је она била у неку руку јединствена јер је Државна комисија обједињавала и координирала рад земаљских комисија, а донекле и осталих, док су земаљске комисије углавном вршиле сличну функцију у односу на мање територијалне комисије. С друге стране, Државна комисија одговарала је за свој рад Председништву НКОЈ, касније председништву владе ФНРЈ, а земаљске комисије председништвима влада народних република. По сличном принципу биле су и покрајинска, обласне, окружне, среске, градске и месне комисије повезане са одговарајућим територијалним народноослободилачким одборима, с једне стране, и са вишим комисијама, с друге стране.

Свака комисија имала је своје именоване чланове и службенички апарат. Државна комисија имала је и посебан апарат у иностранству који се састојао од њене делегације при КУН за ратне злочине у Лондону, делегације у америчкој, британској и француској окупационој зони Немачке, делегације при Савезничком контролном савету за Аустрију у Бечу, те истражних тимова у америчкој и британској окупационој зони у Аустрији, и придодатог представника у француској окупационој зони у Аустрији. У Италији се није могло добити одобрење за одашиљање посебне делегације, иако се око тога дуго водила борба, те је Државна комисија донекле могла обављати своје послове преко југословенске делегације у Саветодавном већу за Италију. У неким пословима Државна комисија је користила и југословенске мисије и официре за везу при савезничким војскама у окупираним областима Немачке и Аустрије као и југословенску делегацију при Специјалном комитету за избеглице и расељена лица у Лондону. Тамо где није било делегација, мисија или истражних тимова, ил када исти нису могли постићи одговарајуће резултате услед тешкоћа које су им чињене, Државна комисија је покретала потребне мере преко Министарства иностраних послова које је даље дејствовало уобичајеним дипломатским путевима. То је нарочито важило и за захтеве према другим савезничким и неутралним земљама.

Када је Државна комисија добила своје седиште у Београду, ускоро после његовог ослобођења, она је успела да организује апарат који је за тадашње прилике био доста бројан а делимично и довољно квалификован. Но, и поред тога, она није могла да обухвати све оне послове који су се у најактивнијој фази рада појавили. Пракса је убрзо показала да треба на земаљске комисије и њихове подручне органе пренети многе послове и да Државна комисија треба да се концентрише на улогу организатора и координатора целе службе и на рад на неким најважнијим пословима, као на пример, на обради материјала о најкрупнијим злочинцима, а нарочито на рад на међународном пољу. Она је развила и широку сарадњу са другим органима народне власти и државне управе у земљи, нарочито са органима државне безбедности, као и са органима Јавног тужилаштва и са војним и грађанским судовима када су ови били потпуно формирано.

Земаљске комисије, као и покрајинска, обласне и остале одржавале су, у границама својих задатака, директне везе са органима државне безбедности, јавног тужилаштва и судова на својим територијама. Иступања према иностранству вршена су само преко Државне комисије.

У периоду када је рад на истраживању и утврђивању злочина био најинтензивнији постојале су, сем Државне комисије, шест земаљских комисија (за сваку народну републику), једна покрајинска (АП Војводине), две обласне (Космета и Санцака), 65 окружних, 299 средњих (комисија или референата) и 1.210 општинских комисија, повереника или сабирача. Поред ове редовне мреже, образоване су и посебне анкетне комисије при Државној и земаљским комисијама са задатком да истражују и утврђују неке злочине већег обима или специфичног карактера. Таквих анкетних комисија било је укупно 28.

За развој служби у појединим фазама рада карактеристични су и ови подаци: крајем 1944 број службеника само у Државној и земаљским комисијама износио је око 120, крајем 1945 — 439, крајем 1946 — 229, а у 1947 свега 96, који се број постепено даље смањивао све до завршетка рада целе службе. Када имамо предње у виду, можемо рећи да је у време своје највеће активности служба за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача била једна од наших врло разгранатих служби.

Квалитет апарата био је веома различит. Поред мањег броја високо квалификованих и искусних стручњака, било је претежно службеника без довољно стручног знања и искуства а често и потпуних почетника. Наравно, то се донекле одражавало и на нивоу неких делатности, те је квалификовани стручни апарат морао уложити велике напоре да би по могућности сузбијао и поправљао последице таквих слабости и извесне тенденције ка површности и импровизацији које су се појављивале и услед обимности и хитности послова.

Иако се ишло за тим да се служба што више уједначи и саобрази, посебни услови у појединим народним републикама утицали су и на извесну неједнакост организационе структуре. Тако су, на пример, земаљске комисије Србије и Хрватске и Покрајинска комисија Војводине, иако не свугде, имале окружне, средње, па делом и општинске комисије или пове-

реништва, што није био случај са земаљским комисијама Босне и Херцеговине, Македоније и Црне Горе. Земаљска комисија Словеније имала је три подружнице (Ајдовшчина, Марибор и Крањ), а по окрузима, срезовима и општинама референте и сабираче доказа. Ниво апарата био је и по земаљским и другим комисијама доста различит, у зависности од расположивих кадрова и других услова.

До краја 1946 укинуте су скоро све окружне, среске, градске и месне комисије или повереништва, а до краја 1947 углавном све земаљске комисије. Рад Државне комисије завршен је у првој половини 1948.

У циљу обједињавања и координације целе службе, Државна комисија је у току свога рада издала 15 упутстава од општег значаја свим земаљским, покрајинској и обласним комисијама, и то у времену од августа 1944 до средине 1945. Ова упутства су значајна као нека врста супсидијарних правних прописа. Она садрже не само техничке и административне прописе о организацији и саобраћавању посла него и интересантна објашњења о тумачењу и примени нашег и међународног права. У неким се указује на конкретне грешке у раду комисија и њихових органа, било у схватању правних прописа, било у неадекватној пракси. Координација рада вршена је и кроз низ посебних упутстава појединим комисијама, обимну кореспонденцију и честе личне контакте између функционера Државне и осталих комисија. Важно место у усклађивању рада заузимају и две конференције које је Државна комисија одржала са представницима земаљских и покрајинске комисије у јуну 1945 и у септембру 1947. Материјали ових конференција дају добар преглед развоја службе и њених проблема.

IV. Целој служби били су постављени крупни и претежно хитни задаци. Требало је истражити и утврдити велики број злочина и злочинаца, сарађивати на њиховом проналажењу и привођењу судовима, радити на објављивању резултата и на њиховом адекватном приказивању домаћој и страниј јавности и властима. Хитност задатка била је условљена низом околности. Пре свега, било је јасно да је политичко и правно интересовање за ову материју било најживље у првој послератној фази. Проналажење и хватање злочинаца такође се морало обавити што брже да би се што више спречило њихово бежање, прикривање, уништавање трагова и доказа. Предстојала је мировна конференција у Паризу, на којој је — поред осталих аргумената за наше ставове и захтеве — било веома важно изнети, макар у главним цртама, обима страдања југословенских народа и грађана од злочина окупатора и њихових помагача. То је било врло значајно и за наш рад у Међусавезничкој репарационој комисији где је и тим аргументом требало подкрепити наше репарационе захтеве. Припремала су се важна суђења ратним злочинцима у иностранству, нарочито велики процес пред Међународним војним судом у Нирнбергу, те је и овде требало иступити са што боље документованим материјалима. То су били главни разлози, ради којих се рад морао обављати врло форсирано и ради којих је његов најхитнији и најактуелнији део обављен већ до средине 1946.

Поред већ поменутих тешкоћа које су извидале из релативне слабости апарата у односу на постављени задатак, као и из других општих тешкоћа наших тадашњих прилика (недостатак просторија, тешкоће у комуникацијама, недостатак канцеларијског материјала, итд.) посебну тешкоћу представљала је и потпуна квалитативна новост задатка. Никада раније ни наша земља, а ни друге, нису имале да за тако кратко време и под тако тешким условима послератног периода истраже и утврде толики број злочина и злочинаца. Сем тога, материјалноправни и процесуални прописи које је требало примењивати у том новом и великом послу, нису били ни довољно разрађени, ни довољно јасни, што не важи само за тадашњи степен нашег унутрашњег права него и за односне међународноправне прописе и праксу који су делимично били потпуно нови а делимично тек у настајању. Све ово треба имати у виду када се даје преглед позитивних резултата и неких слабости ове наше службе.

Разматрајући тај рад осврнућемо се у главним цртама прво на напред дотакнуто питање правних прописа по којима се служба углавном управљала.

Како је већ напоменуто, Правилник НКОЈ о раду Државне комисије одредио је само сумарно главна кривична дела са чијим утврђивањем се комисија имала бавити. Други извор који је садржао материјалноправне прописе који су се односили и на домен рада ове службе био је дат у члановима 13 и 14 Уредбе о војним судовима из 1944. Члан 13 дао је описне дефиниције појма ратног злочинца и низа дела која су се сматрала као ратни злочини. Члан 14 одредио је појам народног непријатеља и оних кривичних дела која нису била ратни злочини у смислу члана 13 него углавном кривична дела издаје, помагања непријатеља, рада против народне власти. Оба члана су врло кратка, те се у члану 13 наведена кривична дела у мноштво подударају са ратним злочинима из тада важних међународних инструмената, док се дела из члана 14 донекле подударају са неким кривичним делима из кривичног законодавства старе Југославије. Од извора нашег права су се донекле могла користити и правна правила нашег предратног кривичног законодавства, уколико нису била у супротности са тековинама НОБ и са новијим прописима који су у току НОБ настали. Када је дошло до доношења нових кривичноправних прописа са релевантном материјом, као што су Закон о кривичним делима против народа и државе, Закон о кривичним делима и преступима против националне части, закони о конфискацији имовине; о одузимању ратне добити стечене за време окупације; о одузимању држављанства официрима и подофицирима бив. југословенске војске који неће да се врате у домовину, — који углавном настају у периоду од ослобођења Београда до сазива Уставотворне скупштине, служба у своме раду примењује релевантне прописе ових закона. Важан је био и Закон о кривичним делима против државе који је донела Привремена народна скупштина и који је заменио низ прописа из времена НОБ, па и прописе материјално-правне природе из напред поменуте Уредбе о војним судовима.

Од прописа међународног права примењивани су од самог почетка они који су били несумњиво признати на основу међународних конвенција

од пре другог светског рата. То су биле у првом реду односне одредбе Хашке конвенције из 1907, нарочито Хашког правилника о сувоземном ратовању, затим Женевске конвенције о рањеницима и болесницима, те о ратним заробљеницима (из 1929), Хашке декларације од 1899 и др. Како се пак међународно кривично право баш у то време брзо развијало и богатило не само декларативним и принципијелним материјалима, као што су одредбе о ратним злочинима у Московској декларацији и Кримским одлукама, него и са изразито правним инструментима, као што су: Лондонски споразум од 8 августа 1945 и Статут Међународног војног суда у Нирнбергу, Закон број 10 Контролног савета за Немачку, и др., — наша служба је у свом раду на истраживању злочина и злочинаца, а посебно и у свом раду око тражења изручења, у границама могућности, користила и односне одредбе новог међународног кривичног права из тих инструмената.

Доста неодређена била је и ситуација у погледу процедуралних прописа у раду ове службе. Односни прописи из поменуте Уредбе о војним судовима и других закона нису могли бити у целости примењени на њен специфичан рад, те су могли послужити само као извесна оријентација. Исто важи и за процедуралне прописе предратног југословенског кривичног поступка који као закон више није важио а чија су правила била скројена углавном за рад редовних истражних и оптужних органа и судова а не на посебну службу овакве врсте. Ни у међународном праву није било ослонца на неке јасне и одређене прописе него више на праксу која је тек настајала у другим земљама и службама сличне врсте. Услед свега тога, комисије су свој посао вршиле на основу малобројних процесуалних прописа из Правилника НКОЈ, развијајући даље неку своју процедуру. Ближа анализа тако створених и примењених процедуралних прописа, донекле уједначених и кроз напред поменута општа упуства Државне комисије, у овом оквиру није могућа али такође заслужује да буде посебно проучена као једна од специфичности у раду те службе.

V. Главни рад службе за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача обухватао је три основне делатности: истраживање, утврђивање и извршење. Поред тога, рад је обухватао још и неке друге активности које су углавном извирале из предњих и у неку руку их допуњавале. Не улазећи у многе појединости, даћемо само неколико података који илуструју обим и природу тога рада.

Државна, земаљске, покрајинска и остале комисије, прикупиле су преко 900.000 пријава о ратним злочинима и злочинцима, које су им поднели оштећеници, преживеле жртве, породице настрадалих или други грађани. У границама могућности, код свих пријава је извршено проверавање у погледу њихове вредности и веродостојности.

Записника о саслушањима сведока има близу 550.000, поред великог броја записника о саслушањима самих криваца, записника о увиђају на лицу места, о ископавању масовних и појединачних гробаља, вештачењима и сл. Огроман материјал представљају и прикупљени документи из непријатељских извора. Иако су окупатори и њихови помагачи настојали да пред свој коначни слом униште што више трагова својих злочина, па

и документа, пронађено је око 20.000 оригиналних докумената из непријатељских извора, неколико хиљада фотографија о злочинима и злочинцима, као и веома обимна окупаторска и квислиншка литература, штампа, плакати, итд. Треба посебно поменути да су и мисије и тимови Државне комисије у иностранству, а исто тако и њене делегације на суђењима у иностранству, прибавили многе значајне документе, извршиле саслушања и сл. Успешна делатност истражне службе била је организована и у заробљеничким логорима немачких заробљеника код нас која је довела до проналажења неколико крупних злочинаца и утврђивања појединости за низ злочина.

У рад истраживања треба уврстити још и израду елабората и тематских реферата који су обрадили нека посебна питања, нарочито неке масовне злочине, затим разна правна питања, као и нека предатна збивања која су претходила доцнијим ратним злочинима и сл. Овакви радови, од којих неки представљају солидне и документоване студије од трајне вредности, настали су делимично као резултат активности поменутих анкетних комисија а делимично трудом стручног апарата комисија. Укупно је израђено 170 таквих елабората.

Важан посао била је и израда око 70 шематизама окупаторских и издајничких политичких организација, те војних и других формација. Такви шематизми су послужили за боље упознавање система ратних злочина, као и организације и хијерархијских односа у окупаторском и квислиншком апарату.

Када су истражни радови обављени, приступило се у сваком поједином случају утврђивању злочина и злочинаца. Утврђивање је вршено у виду одлука и саопштења. Одлуке су биле форма за утврђивање индивидуалних злочинаца, те су садржале главне познате личне податке о злочинцу, сажети опис злочина и његову суштинску правну квалификацију, као и кратко навођење доказног материјала који је служио као основ утврђивања. Саопштења су се по правилу односила на масовне злочине са више криваца или групе узајамно повезаних злочина, те су такође садржала сажети опис дела и главне податке о утврђеним кривцима.

У току свога рада комисије су донеле укупно око 120.000 одлука којима је утврђено око 65.000 ратних злочинаца, издајника и народних непријатеља. Иако су одлуке требало да буду, по правилу, кратке и сажете, пружајући само *prima facie* доказе, неке од њих представљају опширне и студиозне радове, често са свим појединостима комплетних оптужница. Исто се може рећи и за већи број Саопштења.

У делатност утврђивања може се донекле убројати и процена штете која је проузрокована неким злочинима. Та функција је постојала само у почетку рада комисија јер се ускоро показало да знатно успорава службу око утврђивања самих злочина. Она је дефинитивно напуштена када је образована посебна Комисија за ратну штету у чије основне задатке је то спадало. У извесној мери комисије су неко време имале и задатак спровођења Одлуке Председништва Авноја од 21 новембра 1944 о прелазу у државну својину непријатељске имовине, али се ни ова делатност комисија није нарочито развила јер је ускоро прешла на друге органе.

Врло корисна је била делатност комисија око издавања уверења о жртвама ратних злочина. Ова су уверења служила као основ за поступак проглашавања умрлим и за остваривање неких права преживелих жртава фашизма.

Извршна делатност комисија била је релативно најкраћа и најлакша када су у питању били злочинци који су се налазили у земљи. У таквим случајевима су комисије само своје одлуке о утврђивању и доказне материјале уз њих достављале надлежним органима, најчешће јавним тужилаштвима, што је за исте представљало основу за њихов даљи рад у погледу хватања криваца, вођења редовне ситраге, оптуживања и извођења пред судове. Но, када су у питању били ратни злочинци или издајници, за које се знало или претпостављало да се налазе ван земље, извршна функција Државне комисије и њених органа била је врло значајна и представљала је важно подручје њене активности. У таквим случајевима се приступило тражењу изручења, било преко поменутих делегација Државне комисије у иностранству, било преко Министарства иностраних послова. Напори и тешкоће органа који су са овим послом били задужени и њихов обимни рад представљају тему која заслужује посебну обраду. Као што је већ напоменуто, делегације и тимови вршили су и извесни део истражне службе, па се у прво време њихов задатак претежно састојао у проналажењу и идентификовању ратних злочинаца, у тражењу њиховог хапшења, саслушања, итд. Али за злочинце који су се налазили у иностранству и који су одлукама већ били утврђени, делегације, мисије и тимови су од надлежних савезничких власти тражили њихово изручење.

Уколико су били у питању злочинци који су били непријатељски држављани, тражењу изручења је најчешће претходило регистровање таквих злочинаца код КУН у Лондону. Ово регистровање вршила је Државна комисија преко своје делегације при КУН. (Злочинце који су били југословенски или савезнички држављани КУН у правилу није регистровала, изузев неколико случајева најкрупнијих злочинаца. Такво становиште КУН није било правилно и наша делегација је настојала да га промени али у томе није успела.)

Наше делегације, мисије и тимови наилазили су на знатне тешкоће у свом раду око истраживања и изручења. Оне су се често сукобљавале са неправилним схватањима о обавезама савезничких власти у погледу хватања и изручења злочинаца, са неправилном и спором праксом у извршењу обавеза, са одуговлачењем и тешкоћама око аташовања и одобрења за рад мисија и истражних тимова, са великим сметњама око трагања и проналажења злочинаца, са одуговлачењем и другим тешкоћама око хапшења и изручења. Те тешкоће постајале су временом све веће, делимично услед промене у општој политици савезничких власти у тим и другим питањима а делимично и услед нових прописа који су поступак истраживања, хапшења и изручења све више компликовали и односне савезничке службе у великој мери бирократизовали. Упркос свему томе, наше мисије и тимови постигли су приличне успехе у проналажењу већег броја ратних злочинаца и издајника а и извесне успехе у њиховом изру-

чењу. Уколико ти успеси нису били већи, кривица није лежала на нашим органима него најчешће на поменутих тешкоћама од стране савезничких окупационих власти. Често су ове тешкоће морале да се расправљају са владама односних земаља, као и путем њиховог изношења пред КУН, ОУН и друга међународна тела.

Биланс рада око регистровања ратних злочинаца код КУН и њиховог изручења показују ови главни подаци:

Код КУН за ратне злочине у Лондону наша Државна комисија затражила је регистровање близу 5.000 важнијих окупаторских ратних злочинаца као и неколико најважнијих домаћих ратних злочинаца и издајника. Од тог укупног броја КУН је прихватила и унела у своје регистре нешто мање од 2.700 злочинаца.

Од савезничких окупационих власти у америчкој, британској и француској окупационој зони Немачке и Аустрије затражено је изручење око 520 злочинаца, одобрено је изручење 189, а стварно је изручено око 150, поред даљих 37 који су директно изручени од стране СССР и Мађарске где нисмо имали посебне мисије и тимове. Укупно је, дакле, изручено нешто испод 200 окупаторских ратних злочинаца. Затражено је изручење и 1.390 домаћих ратних злочинаца и издајника, одобрено је 278, а изручено од стране западних савезничких власти 139, као и 32 од стране совјетских, мађарских и аустријских власти, што свега чини 171 изручених домаћих ратних злочинаца. Карактеристично је да је код КУН затражено регистровање 759 италијанских ратних злочинаца а њихово изручење је тражено и од савезничких власти у Италији, но ниједно изручење није одобрено. Од затражених југословенских ратних злочинаца, који су се налазили у Италији, одобрено је изручење 183 а стварно изручено свега 11.

Од осталих делатности службе за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача треба још споменути следеће:

Поред многостране и свакодневне сарадње са разним органима државне управе, о којој је већ нешто речено, посебно ваља истакнути да је ова служба својим материјалима и сарадњом нарочито помогла у припремању суђења крупним ратним злочинцима и издајницима који су били ухваћени у земљи или изручени из иностранства. Довољно је ако примера ради наведемо суђења домаћим злочинцима Дражи Михаиловићу, Славку Кватернику и дружини, надбискупу Степинцу, Рупнику и др., као и суђења крупним немачким ратним злочинцима: посланику Сигфриду Кашеу, генералном пуномоћнику за привреду у Србији Францу Најхаузену, гаулајтеру Фридриху Рајнеру, нацистичким генералима Леру, Данкелману, Фортнеру, Кнеблеру, Лончару, Најхолду, Оберкампу, Шмитхуберу, Мајснеру и многим другим високим немачким војним, полицијским и цивилним функционерима, затим групи крупних мађарских ратних злочинаца на челу са генералима Фекетехалмијем, Сомбатхељијем и другима. Већина ових суђења обављена је 1946 и 1947, те су она у многоме осветлила не само личну одговорност поменутих и других злочинаца него и злочиначки систем фашизма.

Државна комисија учествовала је са својим материјалима и преко својих делегација на неколико суђења фашистичким ратним злочинцима у иностранству. На првом месту треба споменути делегацију Државне комисије која је учествовала цело време на процесу главним нацистичким ратним злочинцима пред Међународним војним судом у Нирнбергу и активно сарађивала са сва четири главна тужилаштва као и са делегацијама других земаља. Она је израдила и предала опширан извештај Међународном војном суду а после и допунски извештај који дају сажети преглед злочина нацистичке Немачке и њених органа против југословенских народа и грађана на основу материјала прикупљених до почетка 1946. Уз овај извештај дата је и збирка од 160 пробраних докумената и један документарни филм.

Што се тиче осталих суђења, принципијелни став наше земље је увек остао на линији Московске декларације, тј. да ратним злочинцима треба да суде судови народа против којих су злочини учињени. Међутим, у низу случајева су савезничке окупационе власти донеле прописе и на основу њих присвојиле право суђења извесним категоријама злочинаца, нарочито неких чији су злочини били вршени над припадницима разних држава. Неки од савезника (Енглези) донели су додуше правилник по којем у случају таквих суђења могу бити образовани судски колегијуми у којима ће учествовати, поред британских, и представници других савезничких земаља, али у пракси до таквих мешовитих судова никада није дошло него су савезничке власти само дозволиле да друге земље учествују у процесу са својим посматрачима и материјалима. Остајући при свом начелном гледишту, Државна комисија је ипак сматрала да је у интересу што правилнијег осветљавања злочина и што праведнијег кажњавања злочинаца да у таквим процесима учествује путем својих делегата и материјала. Имала је представнике при Америчком војном суду у Нирнбергу који је образован после завршетка рада Међународног војног суда а на основу Закона број 10 Контролног савета за Немачку, и који је одржао 12 великих суђења групама нацистичких ратних злочинаца. Дала је своје материјале у процесу против немачких генерала који су вршили злочине у југоисточној Европи, посебно и у Југославији (Лист, Рендулић и др.), у процесу против руководиоца индустријског концерна *I. G. Farben*, у процесу против групе немачких дипломата (тзв. процес Вилхелмштрасе), у процесу против групе руководиоца Гестапоа, у процесу против групе злочиначких нацистичких лекара, итд. Имала је делегације и на неким другим суђењима пред америчким и британским судовима у Немачкој, тако у процесима против особља концентрационих логора у Маутхаузену, Дахау, Берген-Белзену, Флосенбургу и др. где су жртве злочина били и наши грађани. Била је представљена и на процесу против команданта логора смрти у Аушвицу који је вођен пред судом у Пољској.

Упознавање јавности са злочинима окупатора и њихових помагача био је један од важних задатака Државне и земаљских комисија. У извршењу тога задатка Државна комисија је објавила 5 књига својих редовних Саопштења о злочинима окупатора и њихових помагача. Од осталих из-

дања треба споменути обимну књигу *Документи о издајству Драже Михаиловића* (књ. I), *Саопштење о италијанским злочинима против Југославије и њених народа*, *Саопштење о злочинима Аустрије и Аустријанаца против Југославије и њених народа*, *Извештај Међународном војном суду у Нирнбергу* и др. Неке од ових публикација издате су и на енглеском, француском и руском језику. Неколико значајних публикација издале су и земаљске комисије, нарочито Хрватске и Словеније, и покрајинска комисија АП Војводине. Приређене су изложбе фотографија и докумената у преко 50 места у нашој земљи, а изнети су материјали и на међународним изложбама о ратним злочинима фашиста у Лондону и Паризу. Домаћој и иностраној штампи давани су често информативни материјали, а сарадници комисија одржали су више предавања о ратним злочинима, суђењима, итд.

Државна комисија је директно или индиректно учествовала и у формирању међународне праксе као и у расчишћавању неких важнијих теоријских питања новог међународног кривичног права. Она је стално пратила развој односне теорије и праксе, те је била важно место за давање обавештења и правних мишљења о овим питањима свим нашим властима. Примера ради наводимо мишљења у вези односних клаузула у мировним уговорима, међународног кривичног правосуђа, разних нацрта међународних конвенција о ратним злочинима и злочинцима, односних резолуција Генералне скупштине ОУН и др. Материјали су стављани на расположење и за научна истраживања и иступања наших стручњака на међународним конгресима.

У овом склопу треба још једном споменути рад Државне комисије у КУН у Лондону. Преко своје делегације у КУН (док је она постојала а касније преко наше амбасаде у Лондону), Државна комисија је — поред већ изложених делатности у КУН — интензивно учествовала и у општем раду пленума Комисије и њених комитета. Она је својим ставовима и предлозима допринела бољој сарадњи КУН са Централним регистром злочинаца и сумњивих лица при врховном штабу савезничких окупационих сила (CROWCASS) и побољшању рада КУН у прикупљању података и стварању централне картотеке. Утицала је на формирање ставова КУН у вези дефинисања злочина против мира, уношења одредаба о личној кривичној одговорности у повељу ОУН, квалификовања присилног однорођивања као ратног злочина своје врсте, усвајања и ближег дефинисања појма злочина против човечности, нацрта Лондонског споразума и Статута Међународног војног суда, уношења у мировне уговоре клаузула у вези са ратним злочинцима, итд.

Када се све изнето има у виду, може се рећи да је служба за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача извршила крупан задатак. Иако баш сви ратни злочини окупатора и њихових помагача нису могли бити истражени и утврђени, несумњиво су утврђени сви најтежи ратни злочини и најтежи злочинци. Захваљујући како том раду, тако и раду на изручењу, знатан број злочинаца могао је бити изведен пред наше судове и приведен заслуженој казни.

Рад ове службе дао је и друге важне резултате, пре свега огроман прикупљени и у извесној мери солидно обрађени материјал који представља веома богати извор за даље историјске, криминалистичке, криминолошке, социолошке, психолошке и психијатријске студије у вези ратних злочинаца и ратних злочина уопште а посебно злочина који су извршени над народима и грађанима наше земље.

Можда је рад ове службе завршен нешто раније него што нам данас изгледа као целисходно. Услед тога нису могли да се приведу крају неки послови, да се објаве даљи материјали, нарочито завршна и обухватна публикација о целом послу и његовим практичним и теоријским резултатима, што би било од велике вредности.

По завршетку рада комисија, архиве земаљских комисија (сем докумената из непријатељских извора и прикупљене непријатељске литературе и штампе) предате су републичким јавним тужилаштвима, а архива Државне комисије делимично Савезном јавном тужилаштву а делимично Војно-историјском институту. У јавна тужилаштва прешао је и приличан број службеника комисија, те су их јавна тужилаштва користила за настављање рада по предметима комисија који су још били актуелни и у току.

Велика грађа коју је прикупила служба за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача налази се данас у неколико установа и донекле је разврстана по другим критеријумима. То у извесној мери отежава њено коришћење за даље проучавање и обраду као целине своје врсте али не представља битну сметњу. Тај задатак очекује наше историчаре и теоретичаре, нарочито стручњаке за најновију политичку и правну историју, као и за кривично и међународно кривично право. Даље проучавање и обрада ће показати све аспекте рада ове службе а пре свега њен важан допринос брзом и ефикасном чишћењу наше послератне средине од злочиначких остатака фашизма, што је био један од значајних политичких, моралних и правних предуслова за учвршћење и брзу изградњу нашег новог социјалистичког друштва.

Алберт Вајс

ПРОБЛЕМИ АРОНДАЦИЈЕ ЗЕМЉЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ У ПОСЛЕРАТНОМ ПЕРИОДУ

I. — Питање комасације односно арондације земље као мање радикалног облика заокружавања поседа (1) није нимало ново. Већ у доба феудализма разбацаност парцела и традиционални тропољни систем са тачно утврђеним плодоредом, при чему општинска или сеоска заједница

(1) У литератури, а тако исто и у пракси, као што је познато, разликујемо тзв. радикалну или ширу комасацију (сепарацију или изолацију газдинстава), при чему се све расуте парцеле скупљају у један комплекс на коме су смештени и пољопривредни објекти и зграде за становање, — и ужу, умерену комасацију или арондацију помоћу које се групишу растурене парцеле у један или више комплекса, али се при том не дира у постојећи систем кућа, привредних зграда, окућница и целог насеља. Код обе врсте комасација просецају се нови путеви и изводе се мање или веће мелиорације.